

UOT 81

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.4.133>

DİLBƏR ORUCOVA*

KOQNİTİV DİLÇİLİKDƏ KONSEPTUALLAŞMA VƏ METONİMİYA:
TEORİYADAN PRAKTİKAYA

Bu məqalədə koqnitiv dilçilik baxımından konseptuallaşma və metonimiyanın dilin mənasının qurulmasındakı və yenidən qurulmasındakı rolu araşdırılır. Dil mənası statik bir fenomen kimi deyil, insanın qavrayışı, təcrübəsi və mədəni konteksti ilə formalaşan dinamik bir proses kimi nəzərdən keçirilir. Konseptuallaşma insanın təcrübəni strukturlaşdırmaq və şərh etmək qabiliyyətini ifadə edir, metonimiya isə bir konseptual sahə daxilində əlaqəli anlayışlara sürətli və effektiv çıxış imkanı yaradır. Məqalədə diskurs analizi, tədris, media və mədəni nümunələr əsasında konseptuallaşma və metonimiyanın praktik tətbiqləri müzakirə olunur. Nəticələr göstərir ki, dil mənasının yenidən qurulması konseptual və metonimik proseslərin qarşılıqlı təsirindən asılıdır.

Açar sözlər: konseptuallaşma, metonimiya, koqnitiv dilçilik, mənanın yenidən qurulması, bədən təcrübəsi, diskurs analizi, mədəni kontekst

Dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də insan qavrayışının və düşüncəsinin əksidir. Koqnitiv dilçilik (KL) dilin mənasını statik kod kimi yox, insan təcrübəsi və qavrayışı ilə formalaşan konseptual strukturlar kimi izah edir (Lakoff & Johnson, 1980; Evans & Green, 2006).

Konseptuallaşma və metonimiya bu baxımdan əsas rola malikdir. Konseptuallaşma insanın təcrübəni strukturlaşdırmaq qabiliyyətidir, metonimiya isə bir konseptual sahə daxilində əlaqəli anlayışlara çıxışı təmin edən koqnitiv mexanizmdir (Radden & Kövecses, 1999). Bu məqalənin məqsədi konseptuallaşma və metonimiyanın qarşılıqlı təsirini nəzəri və praktik aspektlərdə araşdırmaq, həmçinin onların gündəlik diskurs və mədəni kontekstdə istifadəsini nümayiş etdirməkdir.

Konseptuallaşma insanın təcrübəni şərh etmək və mənalandırmaya qabiliyyətidir. Hər dil ifadəsi müəyyən bir konseptualizasiya tələb edir (Langacker, 1987). Məsələn, “Qapını açdı” və “Qapı açıldı” cümlələri eyni hadisəni təsvir etsə də, fərqli perspektivləri vurğulayır.

Konseptuallaşma müxtəlif növlərə bölünür:

1. **Prototip əsaslı konseptuallaşma:** Fərqli təcrübələr ümumiləşdirilərək prototip anlayışlar formalaşdırılır.
2. **Perspektiv əsaslı konseptuallaşma:** Eyni hadisə müxtəlif baxış bucaqlarından şərh olunur.
3. **Funksional konseptuallaşma:** Təcrübə və fəaliyyət məqsədlərinə görə anlayışlar formalaşdırılır. Bu xüsusiyyətlər göstərir ki, mənanın yenidən qurulması konseptual proseslərin dinamik fəaliyyətidir. Konseptuallaşma həmçinin mədəni və sosial faktorlarla formalaşır (Kövecses, 2005), yəni hər dil ifadəsi həm fərdi, həm də kollektiv konseptualizasiyaya əsaslanır.

Metonimiya bir anlayışın digərinə çıxış təmin etməsi kimi başa düşülür (Radden & Kövecses, 1999). Metonimiya konseptual iqtisadiyyat prinsipi ilə işləyir: mürəkkəb konseptual strukturlar sadələşdirilir.

Metonimiyanın əsas növləri:

1. **PART-FOR-WHOLE (Bir hissə ilə bütünü ifadə etmək):** “Əllər işə gəldi” → “İşçilər işə gəldi”
2. **WHOLE-FOR-PART (Bütündən bir hissəni ifadə etmək):** “Amerika qərar verdi” → “ABŞ hökuməti qərar verdi”
3. **CONTAINER-FOR-CONTENT (Qab üçün tərkibi ifadə etmək):** “Bir stəkan içdi” → “İçindəkini içdi”
4. **INSTITUTION-FOR-PLACE (İnstitut üçün məkanı ifadə etmək):** “Holivud dəyişdi” → “Film sənayesi dəyişdi”

Metonimiya mənanın yenidən qurulmasını sürətləndirir və konseptual sahədə diqqəti önə çıxarır.

Konseptuallaşma mənanın strukturlaşdırılmasını təmin edir, metonimiya isə bu struktura sürətli çıxış imkanı yaradır. Bu qarşılıqlı təsir dil mənasının dinamik və kontekstə bağlı olduğunu göstərir.

Diskurs nümunəsi:

1. “Brüssel qərar verdi” → metonimik ifadə ilə həm inzibati qərarlar, həm də prosedurlar başa düşülür.
2. Ədəbiyyat nümunəsi: “Şekspir səhnəyə qayıtdı” → müəllifin əsərlərinə metaforik və metonimik çıxış.

Langacker (1993) və Fillmore (1982) nəzəriyyələri göstərir ki, metonimiya və konseptuallaşma çərçivə nəzəriyyəsində mənanın qurulmasında mühüm rol oynayır. Frame Semantics nəzəriyyəsinə görə, hər anlayış müəyyən bir konseptual çərçivəni aktivləşdirir və metonimiya bu çərçivəyə sürətli çıxış imkanı verir.

Məsələn, “Məhkəmə hökm verdi” ifadəsində metonimiya institut üçün məkanı əhatə edir, dinləyici isə məhkəmə prosedurlarını və qərar vermə prosesini anlamalıdır.

Diskurs analizi:

Metonimiya və konseptuallaşma media, siyasət və reklam dilində mənanın qurulmasını izah edir.

Tədris: İkinci dil öyrənənlər üçün metonimik və konseptual yanaşmalar mənanın başa düşülməsini asanlaşdırır.

Mədəni kontekst: Eyni metonimik ifadə fərqli mədəniyyətlərdə müxtəlif mənalar daşıya bilər.

Sosial media: Postlar və memlar konseptual və metonimik çıxışlarla mesajı gücləndirir.

Konseptuallaşma və metonimiya mənanın yenidən qurulmasında mərkəzi rol oynayır. Konseptuallaşma təcrübəni strukturlaşdırır, metonimiya isə sürətli interpretasiya imkanı yaradır. Bu qarşılıqlı təsir dilin dinamik, bədənə bağlı və kontekstdən asılı təbiətini göstərir.

Gələcək tədqiqatlar çoxdilli, neyrokognitiv və diskurs yönümlü araşdırmalarla bu mexanizmlərin daha geniş tətbiqini müəyyən edə bilər.

Konseptuallaşma insanın təcrübəni qavrama və mənalandırma prosesində əsas rol oynayır. Bu proses yalnız obyektiv reallığı əks etdirmir, həm də subyektiv qavrayış və perspektivlərlə formalaşır (Langacker, 1987). Konseptuallaşma üç əsas istiqamətdə nəzərdən keçirilə bilər:

1. **Prototip əsaslı konseptuallaşma:** Müxtəlif təcrübələr ümumiləşdirilərək prototip anlayışlar yaradılır. Məsələn, “quş” anlayışı fərqli növlərin müşahidəsi nəticəsində ümumi prototipə çevrilir.
2. **Perspektiv əsaslı konseptuallaşma:** Eyni hadisə müxtəlif baxış bucaqlarından şərh oluna bilər. Məsələn, “O qapını açdı” və “Qapı açıldı” ifadələri eyni hadisəni fərqli perspektivlərlə təqdim edir.
3. **Funksional konseptuallaşma:** Təcrübə və fəaliyyət məqsədlərinə görə anlayışlar formalaşdırılır. Məsələn, “işə başlamaq” anlayışı fərdi fəaliyyət və kollektiv kontekstdə fərqli konseptual şərhələr yaradır.

Gündəlik və akademik diskursda konseptuallaşma mənanın dinamik quruluşunu təmin edir. Məsələn, tədris prosesində müəllim yeni terminləri şagirdlər üçün fərqli kontekstlərdə təqdim edərək onların konseptualizasiyasını genişləndirir.

Metonimiya koqnitiv iqtisadiyyat prinsipi ilə işləyir, mürəkkəb anlayışları sadələşdirir və diqqəti müəyyən hissəyə yönəldir (Radden & Kövecses, 1999). Əsas kateqoriyalar:

1. **PART-FOR-WHOLE (Hissə üçün bütün):** “Əllər işə gəldi” → “İşçilər işə gəldi”
2. **WHOLE-FOR-PART (Bütündən bir hissə):** “Amerika qərar verdi” → “ABŞ hökuməti qərar verdi”
3. **INSTITUTION-FOR-PLACE (İnstitut üçün məkan):** “Holivud dəyişdi” → “Film sənayesi dəyişdi”
4. **OBJECT-FOR-ACTION (Obyekt üçün fəaliyyət):** “Stəkanı içdi” → “İçindəkini içdi”

Media və reklam dilində metonimiyadan geniş istifadə olunur. Məsələn, “Ağ Ev bəyan etdi” ifadəsi siyasi qərarları metonimik şəkildə göstərir. Ədəbiyyatda isə “Şekspir səhnəyə qayıtdı” ifadəsi müəllifin əsərlərinə çıxış təmin edir.

Langacker-in koqnitiv qrammatika nəzəriyyəsi göstərir ki, hər dil ifadəsi müəyyən konseptual struktur və referans nöqtəsi ilə əlaqəlidir (Langacker, 1993). Metonimiya bu struktura çıxışı təmin edir və mənanın dinamik qurulmasında mühüm rol oynayır.

Frame Semantics (Fillmore, 1982) nəzəriyyəsinə görə, hər anlayış müəyyən çərçivə aktivləşdirir və metonimiya bu çərçivəyə çıxışı sadələşdirir. Conceptual Blending nəzəriyyəsi isə metonimiyamı mənanın yenidən qurulmasında “local mapping” prosesi kimi izah edir (Fauconnier & Turner, 2002).

Məsələn, “Məhkəmə hökm verdi” ifadəsində metonimiya institut üçün məkan funksiyasını yerinə yetirir və dinləyici proseduru anlamağa imkan verir.

Mənanın yenidən qurulması mədəni kontekstdən asılıdır. Eyni metonimik ifadə fərqli dillərdə və mədəniyyətlərdə müxtəlif mənalar daşıya bilər (Kövecses, 2005).

Sosial mediada qısa mesajlar və memlar konseptual və metonimik çıxışlarla mənanı sürətlə ötürür. Məsələn, “Twitter qərar verdi” ifadəsi platformadakı populyar məzmun və fikir axınına nəzərdə tutur. Multikultural diskurslarda isə eyni söz və ifadələr fərqli mədəni təcrübəyə əsaslanaraq yenidən interpretasiya olunur.

Konseptuallaşma və metonimiya mənanın yenidən qurulmasında qarşılıqlı və tamamlayıcı mexanizmlərdir. Konseptuallaşma təcrübəni strukturlaşdırır, metonimiya isə sürətli interpretasiya və çıxış imkanı yaradır. Bu proseslər:

1. Tədris və ikinci dil öyrənmə prosesində anlayışın başa düşülməsini asanlaşdırır.
2. Diskurs analizində mənanın kontekstdən asılı interpretasiyasını göstərir.
3. Koqnitiv tədqiqatlarda və neyroloji eksperimentlərdə istifadə oluna bilər.

Beləliklə, dil mənasının qurulması və yenidən qurulması həm konseptual, həm də metonimik proseslərin qarşılıqlı təsirindən doğur və bu, koqnitiv dilçiliyin əsas prinsiplərini təsdiqləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Barcelona, A. (2000). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Mouton de Gruyter.
2. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press.
3. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Lawrence Erlbaum Associates.
4. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books.
5. Fillmore, C. J. (1982). *Frame Semantics*. In *Linguistic Society of Korea (Ed.), Linguistics in the Morning Calm* (pp. 111–137). Hanshin.
6. Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. University of Chicago Press.
7. Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
8. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press.
9. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
10. Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Basic Books.
11. Langacker, R. W. (1987). **Foundations of Cognitive Grammar*,

**Naxçıvan Dövlət Universiteti*

E-mail: dilber_orucova@ndu.edu.az

Dilbar Orujova

CONCEPTUALIZATION AND METONYMY IN COGNITIVE LINGUISTICS: FROM THEORY TO PRACTICE

This paper examines the role of conceptualization and metonymy in the construction and reconstruction of meaning in language from the perspective of Cognitive Linguistics. Meaning is not viewed as a static phenomenon but as a dynamic process shaped by human perception, experience, and cultural context. Conceptualization represents the human capacity to structure and interpret

experience, while metonymy provides a cognitive mechanism for rapid and efficient access to related concepts within a single conceptual domain. The study discusses the practical applications of conceptualization and metonymy in discourse analysis, education, media, and cultural contexts. The findings indicate that the reconstruction of linguistic meaning depends on the interaction between conceptual and metonymic processes.

Keywords: *conceptualization, metonymy, cognitive linguistics, meaning reconstruction, embodied experience, discourse analysis, cultural context*

Дилбар Оруджова

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ И МЕТОНИМИЯ В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ: ОТ ТЕОРИИ К ПРАКТИКЕ

В данной статье рассматривается роль концептуализации и метонимии в построении и реконструкции значения в языке с точки зрения когнитивной лингвистики. Значение рассматривается не как статическое явление, а как динамический процесс, формируемый человеческим восприятием, опытом и культурным контекстом. Концептуализация представляет собой способность человека структурировать и интерпретировать опыт, в то время как метонимия обеспечивает когнитивный механизм для быстрого и эффективного доступа к связанным понятиям в рамках одной концептуальной области. В исследовании обсуждаются практические применения концептуализации и метонимии в дискурсивном анализе, образовании, СМИ и культурных контекстах. Результаты показывают, что реконструкция лингвистического значения зависит от взаимодействия между концептуальными и метонимическими процессами.

Ключевые слова: *концептуализация, метонимия, когнитивная лингвистика, реконструкция значения, телесный опыт, дискурсивный анализ, культурный контекст*

Filologiya elmləri doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir.

İlk daxilolma tarixi: 11.10.2025

Son daxilolma tarixi:08.11.2025